

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

הלכות תוספת שביעית

יחידה מספר 3

ביחידה הקודמת למדנו את העקרונות ומהותה של תוספת שביעית. ביחידה זו נעסוק בהלכות עצמן. הזכרנו בקצרה שבזמן הזה תוספת שביעית איננה נוהגת. יחידה זו תחולק לשלושה חלקים:
חלק הראשון: הלכות תוספת שביעית.
חלק שני: ביטול תוספת שביעית.
חלק שלישי: אלו הלכות עומדות בתוקפן גם אחרי ביטול דיני תוספת שביעית.

המלאכות האסורות בתוספת שביעית

במלאכת החרישה עסקנו ביחידה הקודמת. כפי שלמדנו שם, מדאורייתא איסור החרישה מתחיל בראש חודש אלול. חז"ל הרחיבו את איסור החרישה מעבר לכך. עיון במשנה ובירושלמי מעלה שכל עוד ניתן לראות את החרישה כמסייעת ליבול הששית, היא מותרת. מעת שהיא איננה מסייעת לפירות הששית, היא אסורה. עיקרון זה מתקיים בשדה האילן:

משנה מסכת שביעית פרק א משנה א

עד אימתו חורשין בשדה האילן ערב שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפרי, ובית הלל אומרים: עד העצרת. וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק א הלכה א

למה עד עצרת? עד כאן הוא יפה לפרי, מכאן ואילך הוא מנבל פירותיו. והא תנינן: אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל (אם העניין הוא השפעת העבודה על הפירות, קריטריון זה אינו מתאים לאילנות סרק)? עד כאן הוא מעבה את הכורת, מכאן ואילך הוא מתיש את כוחו. ויחרוש! מתוך שהוא יודע שהוא מתיש כחו של אילן, אף הוא אינו מתכוון לעבודת הארץ

ידיד נפש שביעית פרק א הלכה א

למה עד עצרת? עד כאן הוא יפה לפרי של השנה השישית מכאן ואילך הוא מנבל פרותיו מנבל ומקלקל את פירות השנה השישית ומוכח הדבר שהוא עובד לצורך השנה הבאה. ושואל והא תנינן והרי למדנו (לקמן משנה ג): אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל רואים שאין הטעם משום ניבול פירות, שהרי באילן סרק אין פירות! אלא טעמם של בית הלל עד כאן עד העצרת הוא מעבה את הקורת כך הגירסה. החריש מעבה את גזע האילן וראוי להיות קורות לבניין, נמצא שעובד לצורת השנה השישית מכאן ואילך אם חורש אחר העצרת הוא מתיש את כוחו של שרשי האילן ואין זה לצורך השנה השישית. ושואל ויחרוש! אם החרישה אחר עצרת מזיקה, מדוע אנו צריכים למנוע אותו מלחרוש! ועונה מתוך שהוא יודע שהוא מתיש כחו של אילן, אף הוא אינו מתכוון לעבודת הארץ אינו מתכוון לצורך השנה השישית אלא מכין לשנה הבאה
וכן בשדות התבואה:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה א

עד אימתו חורשין בשדה הלבן ערב שביעית? עד שתכלה הליחה, כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות. אמר ר' שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד בידו! אלא בשדה הלבן עד הפסת, ובשדה האילן עד עצרת

כל עוד אנשים חורשים בשדות הלבן לטעת ירקות נוספים באותה השנה (מקשאות ומדלעות), החרישה מותרת. לאחר מכן היא אסורה, שכן מאותה עת החרישה בהכרח נעשית בכדי להכין את הקרקע לעבודת השנה השביעית.

נטיעה

ביחידה הקודמת נגענו גם באיסור הנטיעה לפני השמיטה:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ו

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה. ואם נטע או הבריך או הרכיב – יעקור. רבי יהודה אומר: כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת, רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: לשתי שבתות

בהמשך היחידה נעמיק בהגדרת האיסור המפורט במשנה. רש"י מפרש שאסור שהעץ ייקלט בשביעית או בתוספת השביעית:

רש"י מסכת ראש השנה דף י עמוד ב

לדברי האומר שלשים יום - לקליטה.

צריך שלשים ושלשים - שלשים לקליטה, ושלשים לתוספת, כרבי אליעזר

בעלי התוספות מבררים מדוע איסור החרישה מתחיל זמן כה רב לפני השביעית, ואילו איסור נטיעה מתחיל סמוך כל כך לראש השנה:

תוספות מסכת ראש השנה דף ט עמוד ב ד"ה "ומותר לקיימן"

תימה, דבפרק ב' דשביעית (משנה א) תנן שחורשין בשדה הלבן עד פסח ובשדה האילן עד עצרת, וכיון דאפילו ליטע בתחילה שרי שלשים יום לפני ראש השנה, אמאי אסור לחרוש, לשתרי נמי לחרוש עד לפני ראש השנה שלשים יום!

1. ואומר ר"ת דלא החמירו בנטיעה כמו בחרישה, משום דאין תוספת שביעית דאורייתא בנטיעה אלא בחרישה, דכתיב ביה קרא, כדדרשינן לעיל מ'בחריש ובקציר תשבות'
2. ועוד יש ליתן טעם, משום דכל חורש ערב שביעית הוי להועיל בשביעית, אבל אין לאסור ערב שביעית ליטע מחמת שהאילן גדל בשביעית, דכל האילנות נמי מיגדל גדלי בשביעית, ואם כן לא יטע לעולם!
3. ובירושלמי מפרש טעמא אחרינא בריש מסכת שביעית, דגרסינן התם: ולמה עד עצרת? (ומסיק) עד כאן מעבה הקורות, מכאן ואילך מתיש כחן. ולפי טעם זה ניחא, דכיוון דאין מועיל לאילן מכאן ואילך, מיחזי כמתקן שדהו לצורך שביעית

בעלי התוספות מציעים שלושה תירוצים לשאלה מדוע מחמירים יותר בתוספת חרישה מאשר בתוספת נטיעה:

- א. ר"ת: תוספת שביעית דאורייתא נאמרה על חרישה, לא על נטיעה.
- ב. מטרת החורש, החל משלב מסוים בשנה, היא להועיל לפירות השביעית. אי אפשר לומר זאת על הנוטע לפני השביעית. מטרת הנטיעות הן להצמיח פירות לטווח הארוך, לאורך ימים ושנים. לכן אין לראות בנטיעה חודשיים לפני השביעית נטיעה לקראת השביעית, כשם שאיננו נדרשים לעקור את כל עצינו לקראת השביעית. הטעמים הללו משלימים זה את זה. ר"ת מתבסס על מקור הלימוד, אך יש בכך גם סברא: החרישה היא עבודה הממוקדת בהשפעה על יבול מסוים. לכן אם ניתן לזהות שמטרתה שיפור יבול השביעית, היא אסורה. הנטיעה, לעומת זאת, איננה כלולה בתוספת שביעית, מכיוון שהיא איננה משפיעה על יבול השנה הסמוכה גרידא.
- ג. על סמך הירושלמי: איננו מחמירים יותר בחרישה מאשר בנטיעה. הקריטריון הוא אחד: מותר לעשות מלאכות שבאופן מובהק מועילות לעבודת הששית, עבודות שאינן מועילות לששית, חזקה שנעשות לצורך השמיטה. ביחס לחרישה הטווח הזה רחב יותר. זה לא עניין של חומרה בדין אחד וקולא באחר, אלא השפעות שונות של עבודות שונות.

לסיכום המחלוקת:

לפי ר"ת, כפי שלמדנו ביחידה הקודמת, עקרונית אין איסורי מלאכה בתוספת שביעית מלבד החרישה. כזכור שם, הר"ש ובעלי תוספות נוספים חולקים על כך, וסוברים שגם הנטיעה אסורה. לדבריהם הפער בין עונת איסור החרישה ועונת איסור הנטיעה נובע מהבדל טכני: החרישה משפיעה על העונה הסמוכה, ואילו הנטיעה מיועדת לטווח הארוך. בהמשך נעמוד על הגדרת ההשרשה האסורה בשביעית ובתוספת שביעית על פי השיטות השונות.

מעקרונות הקק"ל: מניעת תהליכי מדבור

אנו עוסקים במשמעות ארוכת-הטווח של הנטיעה לפני השמיטה. אחת ההכנות החשובות שהקק"ל עוסקת בהם היא פעילות מונעת מדבור. הכנת הקרקע בצורה נכונה לקראת השמיטה באזורים צחיחים וצחיחים-למחצה יכולה להציל קרקעות מסכנת המדבור. בארצנו מדובר בשטחים נרחבים ביותר העומדים בסכנה זו (כ-56% משטח המדינה!). הפעילות כוללת: נטיעת עצים; הקמת מאגרי מים וסכרים; מחקר ופיתוח; פעילות בתחנות ניטור; חינוך והסברה.

למידע נוסף על סכנת המדבור ועל פעילות הקק"ל בנושא חשוב זה, עיינו באתר:
<https://www.kkl.org.il/afforestation-and-environment/environmental-quality/combating-desertification/>



יתר המלאכות

המשנה מונה רשימת מלאכות המותרות בתוספת שביעית:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ב

מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה, וכן בבית השלחין מיבלין מפרקין מאבקין מעשנין עד ראש השנה. רבי שמעון אומר: אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית

משנה ג

מסקלין עד ראש השנה, מקרסמין מזרדין מפסלין עד ראש השנה. רבי יהושע אומר: כזירודה וכפיסולה של חמישית, כך של ששית, רבי שמעון אומר: כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן, רשאי אני בפיסולו

משנה ד

מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה. רבי אלעזר בר צדוק אומר: אף משקה הוא את הנוף בשביעית, אבל לא את העיקר

משנה ה

סכין את הפגים ומנקבים אותם עד ראש השנה. פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית ושל שביעית שיצאו למוצאי שביעית לא סכין ולא מנקבין אותן רבי יהודה אומר מקום שנהגו לסוך אינן סכין מפני שהיא עבודה מקום שנהגו שלא לסוך סכין רבי שמעון מתיר באילן מפני שהוא רשאי בעבודת האילן

(במשניות אלו מנויות מלאכות רבות. פירוש מפורט מתוך פירוש המשניות לרמב"ם מובא בהרחבות)

❖ הרחבות – פירוש המלאכות המנויות במשניות בפרק ב' במסכת שביעית

מן המשניות עולה שבאופן כללי כל יתר המלאכות מותרות בשביעית. מדוע?

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ב

כל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה, אף על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית, לא גזור בתוספת, משום דאפילו בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא ... ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא, כגון להשקות בית השלחין, משמע התם דשרי, משום דתולדות בשביעית לאו דאורייתא, ומקודם לא גזור

ביחידה 5 נלמד שמדאורייתא רק מלאכות זריעה חמירה (ונדון על החרישה) אסורות. יתר המלאכות אסורות מדרבנן (אך לפי רוב השיטות העובר עליהן בעקביות עובר על עשה דאורייתא של "שבת הארץ", כפי שנלמד שם). ברם, חז"ל התירו את ביצוע המלאכות הללו במידה והימנעות מעשייתן תוביל לפגיעה משמעותית בעצים. במקביל לכך, בתוספת שביעית חז"ל החליטו שלא לחלק בין ביצוע המלאכות לצורך הישרדות העץ ועשייתם לשיפור העץ, אלא לא גזרו איסור על מלאכות אלו כלל.

נקודה נוספת שיש לברר עולה מן המשנה:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ב

מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה

העידור הוא חפירת סביב העץ. מדוע זה מותר? האם זו איננה פעולה מקבילה לפעולת החרישה?

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ב

מעדרין – ... עניין חפירה, כלי ברזל שחופר בידי אדם, כעין חורש בשוורים, והוא הדין לחורשין ... אף על גב דחרישה דאורייתא היא, והיה לו לאוסרה בתוספת שביעית, שרי לה הכא, ואפילו בזמן בית המקדש, כיוון שעושה לצורך פירות ששית. וכן בית השלחין נמי, גנה שיש בה ירק, מיתקן בכך הירק של ששית

כלומר, החרישה האסורה היא חפירה המכינה את הקרקע להצמחת יבול השנה הבאה. העידור הוא חפירה בקרקע המשפרת את תבואת השנה הקודמת. לכן מותר לעדור בזמן תוספת שביעית, ואסור לחרוש. אמנם הפעולות עשויות להראות דומות, אך חקלאי יידע אם מדובר בעידור או בחרישה. מדברי הר"ש עולה חידוש גדול: מותר לבצע פעולת חרישה בתוספת שביעית, למרות שהחרישה אסורה מן התורה, אם ייעודה הוא שיפור יבול הששית! לדבריו ניתן להגדיר את גזירת חז"ל בצורה ברורה יותר: מדאורייתא חרישה המועילה לתבואת השביעית אסור מראש חודש אלול, וחרישה המועילה לתבואת הששית מותרת. חז"ל הרחיבו את האיסור הזה ואסרו כל חרישה שכבר אינה מועילה לתבואת הששית. הר"ש מסכם את העולה מדבריו:

ויש כמה חילוקין בדבר:

1. דכל מלאכה, אפילו דאורייתא, כגון חרישה, שעושה לצורך פירות ששית, מותרות אפילו בתוספת שביעית (כפי שביארנו ביחס לעידור, המותר)
2. וחרישה שאינה צורך פירות, אלא אף לצורך האילן עצמו, אפילו לפני תוספת שביעית (לי יום) אסורה, כדתנן לעיל, דלא שרינן אלא עד העצרת
3. וליטע אילן בתחלה: בתוספת שביעית אסור, קודם לכן מותר (בהתאם למחלוקתו עם ר"ת שפורטה לעיל)
4. וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה, אף על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית, לא גזור בתוספת, משום דאפילו בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא ... ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא, כגון להשקות בית השלחין, משמע התם דשרי, משום דתולדות בשביעית לאו דאורייתא, ומקודם לא גזור

❖ **הרחבות – האם לפי רש"י מותר לעשות את המלאכות גם אם העץ עמיד?**

הרמב"ם פוסק את המשניות הללו להלכה:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה ט

אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ראש השנה, ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקרסמין ומזרדין ומפסלין ומזהמין את הנטיעות וכורכין וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין אותם, וסכין את הפגין, ומנקבין אותן, כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ראש השנה של שביעית ואפילו בזמן המקדש

הרמב"ם מתיר לעדור את המקשאות והמדלעות עד ראש השנה. מדוע? למדנו שלפי ר"ש חפירה זו מותרת אם היא מיועדת לסיוע ליבול הששית. אך מקשאות ומדלעות הן ירקות, לגביהן הרמב"ם פוסק:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה יב

הירק בשעת לקיטתו

העידור שייעשה בערב ראש השנה בהכרח יסייעו לירקות שיילקטו אחרי ראש השנה, אם כך מדובר בתבואת השביעית! לאור בעיה זו, פרשני הרמב"ם מציעים ביאורים אחרים:

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה ט

חרישה שהיא לצורך הקרקע, דהיינו שלא יפסד ויתקלקל הקרקע כשעומד בלא חרישה, אי נמי לייפותו ולהשביחו, אי נמי לצורך פירות ששית שנשארו באילן ... חרישה זו מותרת מן התורה אפילו בשביעית ... מדברי רבינו נראה שחרישה שחורש כדי שלא יתקלקל הקרקע היא שהתיר רבינו כאן בבית השלחין עד ראש השנה, כי רבינו לא ביאר דמייירי כשיש בה ירק, ולכך אנו אומרים כי מפני שהיא בית השלחין חורשין אותה, כדי שיכנסו בה המים ולא יפסד ויתקלקל הקרקע, וזו היא החרישה לצורך הקרקע שכתב רבינו פרק א' שאינה אסורה מן התורה בשביעית, והשווה שם אותם לחופר, שכיוון שאינה כדי לזרוע, אינה אלא חפירה בעלמא כדי שיכנסו בה המים, ואין מדקדקין לעשות אותה שורות שורות

הר"י קורקוס (מחשובי פרשני הרמב"ם על הלכות זרעים) מבאר שמדובר בחפירה שנועדה לשפר את הקרקע, ולא את הפירות. בזמן תוספת שביעית מותר לעשות מלאכות המסייעות לפוריות הקרקע באופן כללי, אם יתרון זה אינו הכנה לפירות השביעית. המקדש דוד אומר שמדובר בפעולה שאיננה חרישה כלל:

מקדש דוד שביעית סימן נו

נראה דלהרמב"ם אין הטעם דמעדרין במקשאות ומלדעות עד ראש השנה כמו שכתב הר"ש רק ... חפירה בעיקרי האילנות והצמחים הוא ניכוש, ואין זה מן המלאכות האסורות קודם שביעית המקדש דוד מציע שהעידור המדובר הוא עידור עבור הצמחים עצמם, ולא עידור בקרקע. כלומר – זו שיטה להיפטר מעשבי בר, שאיננה אסורה בתוספת שביעית.

❖ הרחבות – כיצד החזון איש עונה על קושיית המקדש דוד?

לסיכום:

המלאכות האסורות בתוספת שביעית

חרישה:

ביחידה הקודמת למדנו שתוספת שביעית חלה החל מראש חודש אלול בלבד. שני הפרקים הראשונים במסכת שביעית פותחים במשנה המפרטת טווח איסור ארוך יותר למלאכת החרישה. מן הירושלמי והרמב"ם עולה שחז"ל הרחיבו את טווח איסור החרישה לזמן בו החרישה כבר איננה מסייעת ליבול השנה השנית. מאותה עת, מדרבנן, מתייחסים לחרישה כנעשית עבור יבול השנה השביעית, ולכן חרישה זו אסורה.

נטיעה

המשנה (שביעית פרק ב משנה ו) מביאה מחלוקת אם יש לאסור לנטוע חודש, שבועיים או שלושה ימים לפני השביעית (מן הגמרא עולה שיש להוסיף לכך חודש נוסף, בגדרי הדין נעסוק בהמשך היחידה). מדוע מחמירים ומקדימים את איסור החרישה הרבה יותר מאיסור הנטיעה בתוספת שביעית? לפי ר"ת: מבחינה עקרונית אין איסור נטיעה לפני השמיטה. מדוע? בעלי התוספות מבארים שחרישה היא מלאכה שהשפעתה נועדה באופן מובהק לשנה הסמוכה. לפיכך היא כלולה באיסור תוספת שביעית. נטיעה, לעומת זאת, משפיעה לטווח הארוך ולאורך ימים ושנים, ועל כן איננה כלולה בתוספת שביעית. על סמך הירושלמי: אין הבדל מהותי בין חרישה ונטיעה. ההבדל הוא טכני: השפעת החרישה על השנה הבאה מתחילה מוקדם יותר מאשר השפעת הנטיעה.

מה מותר בתוספת שביעית, ומדוע?

משניות ב-ה בפרק השני של מסכת שביעית מפרטות מלאכות רבות המותרות בתוספת שביעית. מדוע מלאכות אלו מותרות?

ר"ש מבאר שגם בשמיטה עצמה מלאכות אלו אסורות מדרבנן בלבד, ומותרות, גם בשמיטה, אם הימנעות מעשייתן עלולה לפגוע בעצים. על כן חז"ל לא הרחיבו את איסור המלאכות הללו לתוספת שביעית. המשנה מתירה לעדור בתוספת שביעית. האם העידור אינו כלול באיסור החרישה? הר"ש אומר שאכן העידור הוא חרישה. ברם, אפילו חרישה מותרת בזמן תוספת שביעית דאורייתא אם היא נעשית באופן מובהק לצורך פירות השנית. הרמב"ם אינו יכול לבאר כך, שכן הוא מתיר לעדור סביב ירקות, שסביר שיילקטו בשביעית, ולפיכך ייחשבו תבואת השביעית! לכן פרשנו מציעים ביאורים אחרים: המהר"י קורקוס אומר שהעידור מועיל לקרקע, לא לפירות. עד כה עסקנו בשאלה אם החרישה מועילה לפירות השנית או השביעית. הר"י קורקוס אומר שהעידור נועד לא לכך ולא לכך, אלא לשיפור הקרקע עצמה. המקדש דוד, באופן דומה, אומר שהעידור שהותר הוא ניכוש עשבים, דבר שאינו משפר את הירקות עצמן.

ביטול שמיטה בזמן שבית המקדש אינו קיים

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק א הלכה א

רבי קרוספי בשם רבי יוחנן רבן גמליאל ובית דינו התירו באיסור שני פרקים הראשונים. רבי יוחנן בעי: לא כן תנינן 'אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמנין'... רבי אחא בשם רבי יונתן: בשעה שאסרו, למקרא סמכו, ובשעה שהתירו למקרא סמכו. בשעה שאסרו למקרא סמכו, 'בחריש ובקציר תשבות', בחריש שקצירו אסור, ואי זה זה? זה חריש של ערב שביעית שהוא נכנס לשביעית, ובקציר שחרישו אסור, ואי זה זה? זה קציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית. ובשעה שהתירו למקרא סמכו: 'ששת

ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה, אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה

הזכרנו ביחידה הקודמת שתוספת שביעית איננה נוהגת בימינו. בירושלמי מבואר שרבו גמליאל ובית דינו התירו את איסור תוספת שביעית על סמך דרשת הפסוקים. תוספת שביעית הוקשה לשבת. כשם שבשבת איננו נדרשים לשבות עד הגיע השבת, כך בשמיטה איננו נדרשים לשבות עד הגיע השמיטה.

(האם איננו נדרשים לשבות בשבת עד שתשקע החמה? הרי למדנו ביחידה 27 בהלכות שבת שישנה חובה להוסיף מחול על הקודש!

ניתן להציע שלושה תירוצים לעניין:

א. תוספת שבת דרבנן

כפי שלמדנו שם, לפי חלק מן הראשונים תוספת שבת היא מדרבנן. לפי שיטות אלו, ניתן להקיש שכשם שמן התורה אין חובה להוסיף מן החול לקודש בשבת, כך אין חובה שכזו להוסיף מחול על הקודש לפני השמיטה.

ב. התוספת איננה ניכרת

תוספות מסכת מועד קטן דף ד עמוד א

מה להלן היא אסורה לפני ולואחריה מותרין - ואי קשיא, והא מפקינן מקרא במסכת יומא דצריך לעשות תוספת גבי שבת, בין בכניסתה בין ביציאתה, להוסיפה מחול על הקודש: איכא למימר: ההוא פורתא לא קא חשיב, כיוון דלא הוי אלא כל שהוא, וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף

לשון הירושלמי הוא שמותר לעשות מלאכה בערב שבת 'עד שתשקע החמה'. אומרים בעלי התוספות: גם התוספת מאפשרת לעשות מלאכה עד שתשקע החמה, או קרוב מספיק לשקיעה כך שאין הצדקה להתייחס לחיוב נפרד להוסיף את הזמן.

אם התוספת איננה ניכרת, מהי משמעותה? הרא"ש מסביר את המשמעות בשם הראב"ד:

תוספות הרא"ש מסכת מועד קטן דף ד עמוד א

הקשה הראב"ד מהא דאמרין ... שמוסיפין מחול על הקודש, שבתות מניין? ת"ל תשבתו!! ותירץ דהאי תוספת שמוסיפין מחול על הקודש אינו אלא בין השמשות שלהן, שהוא אסור, וצריך להפסיק מעט קודם בין השמשות כדן שלא יכנס לבית הספק אבל מן הודאי ושלא מחמת הספק לא אסרינן ליה, ואילו הכא הוה אסרינן מעיקרא ואתא איהו ושרא

כלומר, משמעות התוספת מחול על קודש היא וידוא הימנעות ממלאכה לפני השבת, כדי שחלילה לא ייכנסו לספק שמא מחללים שבת. אין חובה להוסיף זמן נפרד מן החול, אלא רק להחמיר מחמת הספק וכך לוודא שלא מחללים שבת. תוספת שביעית במובן הזה רבן גמליאל מקבל. כוונתו היא שאין צורך להפסיק שלושים יום לפני השנה החדשה.

ג. שינוי מהותי בתפיסת התוספת

ביחידה הקודמת למדנו שלפי רוב הראשונים מהות תוספת שביעית היא במודל של "שביעת כלים". יש להימנע מעשיית מלאכות שיגרמו לקרקע לפעול בשמיטה. זאת בשונה מתוספת שבתות וימים טובים, בהם החובה היא להתייחס לזמן מסוים הקודם להם כקדוש בקדושתם (או לחילופין: לקדש את הזמן הקודם להם בקדושתם).

משמעות ההיקש לפי תפיסה זו תהיה: כשם שאין בשבת ויום טוב חובה דאורייתא להימנע מעשיית מלאכות שיימשכו מאליהן אל תוך השבת ויום טוב, כך אין חובה שכזו לפני השמיטה. המודל השני של התייחסות לזמן הקודם לשבת כקדוש, בהחלט עשוי להיות קיים אף בשביעית. ברם, בכדי להימנע מהכנת הקרקע יש להימנע ממלאכות זמן שהוא משמעותי חקלאית לפני השמיטה: שלושים יום. לעומת זאת, בכדי להוסיף מזמן החול על הקודש דינו בחצי שעה (עיין ביחידה 27 בהלכות שבת שם הרחבנו בשאלת כמות הזמן שיש להוסיף לפני השבת).

לימוד זה מובא בבבלי. ושם מקשים:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

ורבי יוחנן אמר: רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו. מאי טעמא? גמר שבת שבת בראשית, מה להלן היא אסורה, לפני ולואחריה - מותרין, אף כאן, היא אסורה, לפני ולואחריה - מותרין. מתקיף לה רב אשי: מאן דאמר הלכתא - אתיא גזרה שוה עקרה הלכתא? ומאן דאמר קרא - אתיא גזרה שוה עקרה קרא?

למסקנה בבבלי מציעים לימוד שונה:

הלכה למשה מסיני היא, דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן: עשר נטיעות, ערבה, וניסוך המים - הלכה למשה מסיני... אמר רב אשי: רבן גמליאל ובית דינו סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא - בזמן שבית המקדש קיים, דומיא דניסוך המים, אבל בזמן שאין בית המקדש קיים - לא

כפי שלמדנו ביחידה הקודמת, רבי ישמעאל לומד את תוספת שביעית מהלכה למשה מסיני. שלושת ההלכות למשה מסיני הללו ניתנו יחד: ערבה, ניסוך המים, וההלכה למשה מסיני ממנה מסיקים שיש איסור בתוספת שביעית. כשם שערבה וניסוך המים הן הלכות התקפות רק במקדש, הוא הדין לתוספת שביעית. בזמן שאין בית המקדש קיים, אין תוספת שביעית. וכך פוסק הרמב"ם:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה א

עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה.

נשוב ונעיין ביחס בין הלימוד של הבבלי לבין הלימוד של הירושלמי. ראשית, נשים לב שלפי הבבלי מעולם לא בוטלה **ההלכה** של תוספת שביעית. הלימוד בסך הכל מלמדנו שאחרי החורבן הלכה זו איננה תקפה. אך ההלכה עצמה מעולם לא בטלה. תהיה גם נפקא מינה מעשית בין הבבלי והירושלמי. לפי הלימוד של הירושלמי, לעולם לא תהיה הלכה של תוספת שביעית. לפי הלימוד שבמסקנת הבבלי, במהרה בימינו ייבנה המקדש, ואזי תוספת שביעית תשוב למכונה, כשם שישונו ערבה וניסוך המים.

אך על הלימוד של רבי יוחנן הקשה רב אשי קושיה משכנעת. נחמד אותה: הסוגיה פתחה בקושיה, כיצד יתכן שיבוא בית דין מאוחר ויבטל את מה שנקבע על ידי בית דין הקודם לו? מסביר רבי יוחנן: בית הדין הקודם למד את תוספת השביעית מהלכה אחת, באו בית דין מאוחר יותר ולמדו שבית הדין הקודם טעה בלימוד. כיצד זה עונה על הקושיה? מה ההבדל בין לגזור בצורה שונה מבית הדין הקודם, לבין לומר שהם טעו באופן דרשת הפסוקים? בכל מקרה יש כאן קביעה שבית הדין הקודם טעה בהלכה!

עלי תמר שביעית פרק א הלכה א

לכאורה איך יתבארו שני כתובים אלו המכחישים זה את זה? אכן יבואר על פי דברי הריטב"א בראש השנה (דף ט"ז) וז"ל: 'שכל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העיר הקדוש ברוך הוא שראוי לעשות כך, אלא שלא קבעו חובה, ומסרו לחכמים, וזה דבר ברור ואמת וכו' אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לחכמים לקבעו אם ירצו, כמו שכתוב 'על פי התורה אשר יורוך וכו'."

ומעתה השני כתובים האלו אינם מכחישים זה את זה, אלא אדרבא משלימים זה את זה, שנמסר הדבר לחכמים שיעשו כמו שירצו, וכשיראו שיש צורך לאסור יאסרו, וכשיהיה צורך להתיר יתירו העלי תמר (הרב ישכר ברבי צבי תמר, ה'תרנ"ו-ה'תשמ"ב, גדל בפולין, שימש כרב באנגליה וגרמניה. עלה ארצה עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון ושימש כרב בתל אביב עד מותו. ספרו "עלי תמר" נחשב כאחד הפירושים הלמדניים על הירושלמי) מעצים את השאלה: בית הדין דרש את הפסוק באופן אחד. בית הדין המאוחר דרש פסוקים אחרים באופן סותר. הקושיה הייתה שלא ניתן להסביר שבית הדין המאוחר יאמר שבית הדין הראשון דרש את הפסוקים בצורה שאיננה נכונה, כלומר - טעה. אם דרשת בית הדין הראשון נכונה, ודרשת בית הדין האחרון נכונה, המשמעות לכאורה חמורה יותר: שהקב"ה הציב שתי דרשות הסותרות זו את זו!

העלי תמר מבאר שאין בכך כל קושי. הקב"ה אכן הכניס לתורה שני סוגי לימודים. הסוג הראשון הוא לימודים מחויבים, דרשות שהכרחי לדרוש והן מלמדות כיצד נכון לקיים את התורה והמצווה. הסוג השני הוא לימודים אפשריים בפסוק. דרשות שיש בהם אמת עמוקה, אך אמת זו איננה חייבת לבוא לידי ביטוי במציאות בהכרח. כך הריטב"א מבאר את המושג "אסמכתא" בהקשר זה. פעמים רבות אנו מבארים את המושג 'אסמכתא' כדרך של חז"ל להזכיר לנו הלכות נוספות, הלכות שהקב"ה לא באמת התכוון שנלמד מהפסוק. ניתן להבין זאת כשיטת זיכרון או כרמז. כך או כך הרעיון הוא שהדרשה איננה באמת נובעת מן הפסוק. הריטב"א מבאר אחרת. הוא מבאר ש'אסמכתא' הן הדרשות שאינן הכרחיות. הקב"ה טבע את הדרשות הללו בפסוקים בכונה תחילה, אך לא תבע מאתנו שבהכרח נקיים אותן. הן מבטאות אמת מסוימת, אך ישנן אמיתות אחרות. בסופו של דבר, יש לסנהדרין סמכות להחליט אלו דרשות נכון ליישם בתקופתן ואלו לא. במקרה שלנו: הקב"ה טבע בתורה שתי אמיתות סותרות. מבחינה מסוימת, נכון הוא שהשמיטה תתחיל לפני השנה השביעית. מבחינה אחרת, השנה השביעית היא הקדושה, בלבד, ואין זה נכון להתחיל לנהוג את מנהגי

השמיטה לפנייה או אחריה. שני הדברים הללו קיימים בתורה. הסנהדרין הראשונה קבעה ליישם את הלימוד האחד. באו בית דינו של רבן גמליאל והחליטו שעתה נכון יותר ליישם את הדרשה השנייה. הם אינם חולקים על בית דין קמא – הם מחדים ששתי הדרשות אמת! הם רק מנצלים את סמכותם להחליט שבתקופתם נכון ליישם את הדרשה האחרת, ולא להוסיף לשמיטה.¹

לפי שיטה זו, לכאורה יש לעדן את הנפקא מינה שהצענו לעיל. הצענו שלפי הירושלמי תוספת שביעית לעולם לא תשוב, ואילו לפי הבבלי מהרה יבנה המקדש ואזי נקיים את תוספת השביעית. כך גם משמע מלשון הרמב"ם. ברם, לפי ביאורו של העלי תמר, גם לפי הירושלמי יתכן ותעמוד סנהדרין ותחליט להשיב את תוספת השביעית. עדיין תהיה נפקא מינה: לפי הרמב"ם אין צורך להחליט על כך. מעת שייבנה המקדש מיידית חובת תוספת השביעית תשוב. לפי הירושלמי תוספת שביעית תשוב אם וכאשר הסנהדרין יחליטו על כך.

ביחידה הבאה עסוק בשאלה אם השמיטה עצמה נוהגת בזמן הזה מדאורייתא. בכל זאת, ראוי לציין את השפעת הדיון הנוכחי על שאלה זו.

תוספות הרא"ש - מסכת מועד קטן דף ד עמוד א

בזמן שאין בית המקדש קיים לא גמירי לאסור תוספת שביעית. אבל עיקר שביעית נוהג אף בזמן הזה

דווקא מתוך כך שבטלו את תוספת השביעית, יש מקום לדייק שהשביעית עצמה עדיין בתוקפה. כך גם מבאר בקרן אורה:

קרן אורה מועד קטן דף ד עמוד א

והנה מכל שקלא וטריא של הלכה זו, משמע דשביעית בזמן הזה דאורייתא, דאם לא כן הוי מצי לשנויי דרבן גמליאל ובית דינו הלכתא התירו בזמן הזה דלא הוי אלא דרבנן

הקרן אורה מוכיח את הדברים מהצד השני. הגמרא שאלה כיצד ביטלו את תוספת השביעית בימינו. אם בימינו השמיטה איננה דאורייתא, ניתן לענות שכשם שהשמיטה עצמה איננה דאורייתא, כך תוספת שביעית איננה נוהגת כלל! מכך שהגמרא נדרשה לדרשות ולימודים משמע שהגמרא מניחה כדבר פשוט שהשמיטה עצמה עדיין נוהגת מן התורה הרב יחזקאל אברמסקי דוחה את הראיה:

הרב יחזקאל אברמסקי, קובץ מוריה כה עמוד טז

ויש לומר: שרבן גמליאל מצי סובר ששביעית בזמן הזה מדרבנן, אבל, שביעית אינה תלויה בבית המקדש, אלא בזה שבעיני כל יושביה עליה... ואינם מעורבבים שבת בשבת... אף על פי שאין בית המקדש... אבל תוספת של שלשים יום בערב שביעית, בבית המקדש תליא. וכיון שאין בית המקדש, לא תהיה תוספת זו נוהגת בשביעית

כאמור, ביחידה זו לא נרחיב בשאלה אם השמיטה נוהגת בזמן הזה. אך הרב אברמסקי מעיר שבסוגיות עולים שני קריטריונים שונים לקיום השמיטה ולקיום תוספת השמיטה. שמיטה דאורייתא תלויה בכך שעם ישראל נמצא בארץ (ואולי מחולק לשבטיו כבראשונה). תוספת שביעית תלויה בכך שבית המקדש יעמוד על תילו. אין בהכרח קשר ותלות בין הקריטריונים הללו.

בהחלט יתכן ובקרוב תהיה נפקא מינה מעשית לדיון: אם בעזרת ה' ייבנה בית המקדש במהרה בימינו, לפני שכל יושביה יהיו עליה, האם נקיים תוספת שביעית מדאורייתא, אך השביעית עצמה תהיה מדרבנן בלבד? הרב קנייבסקי (הרב חיים, יבדל"א, בנו של הרב ישראל יעקב, הסטייפלר) מעיר שתפיסה זו מייצרת בעיה חדשה:

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה ה

מה שכתבו במועד קטן דרבן גמליאל ובית דינו ביטלו תוספת שביעית, משום דסברי כרבי ישמעאל, דהלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא בזמן הבית דומיא דניסוך המים ולא בזמן הזה, לכאורה לרבי לא משכחת לה, דהא משגלו שבת ראובן וגד בטלו היובלות, ואם כן בטלה שמיטה לרבי מדין התורה, ולמה לי היקש לניסוך המים?... ואולי משום

¹ כללית כאשר אנו נתקלים בשתי דרשות סותרות שכאלה, נכון לברר יותר את שורשן, ולהבין מדוע הקב"ה מחליט להכניס שתי דרשות סותרות. למצוא את נקודת האמת שבכל אחת.

בלשון הפרשנים רמוזים שני כיוונים:

א. מצד אחד, יש אמת בתוספת מחול על קודש בשמיטה. מצד שני, לא ברור שהעולם יכולים לעמוד בזה.
ב. מצד אחד, הפן של "שבת הארץ" תובע שנימנע מעבודות שהשלכתן תימשך אל תוך השמיטה. מצד שני, הפן של "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך" אומר שעל האדם להימנע ממלאכה בשנה השביעית בלבד, לא לפנייה ולא אחריה.

דרבנן כעין דאורייתא תיקון וכיון דבזמן בית ראשון נהג תוספת שביעית מהתורה, תקנוהו רבנן גם בבית שני. אבל אחר החורבן, דגם בזמן בית ראשון כהאי גוונא אין נוהג מהתורה, ביטלוהו גם כן מדרבנן

אם אכן נניח שבזמן שאין נציגות מכל שבט בארץ בטלה השמיטה, הרי שהשמיטה בטלה לפני שחרב בית המקדש. אם כך התיאור של הגמרא שבדור מסוים בטלו את תוספת שביעית יהיה לא נכון. אמנם ההצעה של הרב אברמסקי תתכן תיאורטית. יתכן עקרונית שתהיה תקופה בה כל ישראל שרויים על אדמתם אך בית המקדש אינו עומד על תילו. אך התיאור של הגמרא, שבדור מסוים עדיין קיימו את השמיטה אך בטלו את תוספת השביעית איננו נכון.

המסקנה הרמחה בקושיה היא שהשביעית נוהגת גם בעת שאין כל יושביה עליה. אם נניח כך, הרי שקיימו את השמיטה גם בזמנו של רבן גמליאל, אך בטלו את תוספת השביעית.

הרב קנייבסקי אומר שלמסקנה אין ראייה. לפי השיטה הזו, קיימו את הלכות שביעית מדרבנן בלבד. ההחלטה הייתה לקיים את השמיטה כגדריה מדאורייתא. לכן כללו גם את קיום תוספת השביעית. מכיוון שקיימו את ההלכות כאילו ישנו חיוב דאורייתא לקיים את הלכות שביעית, ההחלטה להפסיק לקיים תוספת שביעית הייתה כפופה לכך שניתן להצדיק ביטול של קיום תוספת שביעית גם מן התורה. הרב אברהם (אברום) שפירא (ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל) מציע יחס שונה בין שני הקריטריונים:

מנחת אברהם חלק ג סימן יז אות א

ולכאורה אפשר לומר חידוש גדול: דרב אשי סובר אליבא דרבן גמליאל... שמלבד פרשת שביעית והלאווין דשביעית, יש הלכה למשה מסיני שבזמן הבית הוי איסור שביעית, ובכלל תוספת גם עיקר דשנת שביעית, אלא דכל זה רק כל זמן שהבית קיים, וממילא כל זמן שהבית קיים היה באמת איסור שביעית מהתורה

כלומר, רב אשי סובר שגם הסוברים שהשמיטה איננה בתוקפה בעת שאין רוב עם ישראל על אדמתם, מודים שאם בית המקדש קיים, הלכות השמיטה נוהגות. כלומר, יש שני קריטריונים מקבילים: אם רוב יושביה עליה ובית המקדש חרב – השמיטה חלה, אך אין תוספת שביעית. אם בית המקדש קיים – השמיטה ותוספת שביעית חלים!

לסיכום:

ביחידה הקודמת הזכרנו שבשלב מסוים תוספת השביעית בטלה. מדוע היא בטלה? בירושלמי מובא לימוד מפי רבי יונתן, המקיש את השמיטה לשבת. כשם שאין חובה להתחיל את השבת עד השקיעה, כך אין חובה להתחיל את שנת השמיטה עד השקיעה.

האם אכן אין חובה להתחיל את השבת עד השקיעה? למדנו שלושה תירוצים:

- א. חובת תוספת שבת היא מדרבנן: ביחידה #27 בהלכות שבת למדנו שלפי חלק מן הראשונים אין דרישה מן התורה להתחיל את השבת לפני השקיעה (אמנם אפשר להוסיף מן החול על השבת, אך אין חובה שכזו).
- ב. חובת תוספת שבת היא לצאת מן הספק: כך סוברים התוספות והראב"ד. לפי שיטה זו, אין חובה מהותית להוסיף זמן מן החול, אלא רק טכנית להתחיל את השבת לפני שיהיה ספק שמא מחלל את השבת.
- ג. ההשוואה היא לסוג התוספת של השבת: ביחידה הקודמת למדנו שלפי רוב הראשונים מהות תוספת שביעית היא במודל של "שביית כלים". יש להימנע מעשיית מלאכות שיגרמו לקרקע לפעול בשמיטה. זאת בשונה מתוספת שבתות וימים טובים, בהם החובה היא להתייחס לזמן מסוים הקודם להם כקדוש בקדושתם (או לחילופין: לקדש את הזמן הקודם להם בקדושתם). משמעות ההיקש לפי תפיסה זו תהיה: כשם שאין בשבת ויום טוב חובה דאורייתא להימנע מעשיית מלאכות שיימשכו מאליהן אל תוך השבת ויום טוב, כך אין חובה שכזו לפני השמיטה. המודל השני, של התייחסות לזמן הקודם לשבת כקדוש, בהחלט עשוי להיות קיים אף בשביעית. ברם, בכדי להימנע מהכנת הקרקע יש להימנע ממלאכות זמן שהוא משמעותי חקלאית לפני השמיטה: שלושים יום. לעומת זאת, בכדי להוסיף מזמן החול על הקודש דינו בחצי שעה.

בתלמוד הבבלי מקשים על לימוד זה: כיצד יתכן שגזירה שווה תבטל הלכה (שנלמדה מפסוק או מהלכה למשה מסיני)? בעל העלי תמר תמר מחדד את הקושי שבכך: קושיית הגמרא הייתה: כיצד יתכן שביית דין מאוחר יבטל דברי בית דין קודם? עונה הגמרא: הם דרשו את הפסוק אחרת. כלומר – קבעו שביית הדין הקודם טעה!

כיצד תשובה זו משנה את הנחת השאלה? מה סמכות בית הדין האחרון לשנות ולבטל את דברי בית הדין הראשון?

העלי תמר מבאר את הדברים לפי הסברו של הריטב"א למושג "אסמכתא". הוא מבאר ש'אסמכתא' הן הדרשות שאינן הכרחיות. הקב"ה טבע את הדרשות הללו בפסוקים בכוונה תחילה, אך לא תבע ממנו שבהכרח נקיים אותן. הן מבטאות אמת מסוימת, אך ישנן אמיתות אחרות. בסופו של דבר, יש לסנהדרין סמכות להחליט אלו דרשות נכון ליישם בתקופתן ואלו לא. שאלת הגמרא הייתה: כיצד בא בית דין מאוחר וביטל את דברי בית הדין הראשון? תשובה: לפני שניהם היו מונחות האסמכתאות המאפשרות להרחיב או לבטל את תוספת השביעית. בית הדין הראשון בחר לקבל, והאחרון – לבטל. זו מסקנת הירושלמי.

בבבלי מכריעים שאותה הלכה למשה מסיני המלמדת על תוספת שביעית טומנת בחובה את ביטול תוספת השביעית כאשר בית המקדש אינו קיים. וכך פוסק הרמב"ם – תוספת שביעית מחייבת רק בזמן שבית המקדש על תילו. לכאורה יש נפקא מינה בין הבבלי והירושלמי: לפי הירושלמי, עד שיבוא בית דין חדש ויחליט לחייב תוספת שביעית, לא תהיה תוספת שביעית. לפי הבבלי, במהרה ייבנה המקדש, ויחד עם השבת ערבה וניסוך המים תשוב תוספת השביעית.

ביטול תוספת שביעית וביטול השמיטה עצמה

מדברי התוספות רא"ש משמע שדווקא מכך שתוספת שביעית בטלה, רמוז שהשביעית עצמה ממשיכה לחייב מדאורייתא. כך גם מדייק בקרן אורה.

הרב אברמסקי (החזון יחזקאל) אומר שאין קשר: ביטול השמיטה תלוי בכך שהשבטים יושבים בנחלתם, תוספת שביעית תלויה בכך שבית המקדש על מכונו. אין תלות הכרחית בין הדברים.

הרב קנייבסקי מעיר שלכאורה מעת שגלו השבטים הראשונים, בטל היובל, וממילא גם השמיטה. אך בית המקדש עמד על מכונו. האם באותה עת קיימו תוספת שביעית מדאורייתא, אך לא קיימו את השביעית עצמה?

הוא אומר שזו כמובן לא יתכן. בפועל לא היה זמן בו השבטים ישבו על אדמתם ובית המקדש לא עמד על מכונו. אם כך, האם יש להסיק שהשמיטה קיימת מדאורייתא גם אם השבטים אינם על אדמתם?

הרב קנייבסקי אומר שמסקנה זו איננה הכרחית. לפי השיטה הזו, קיימו את הלכות שביעית מדרבנן בלבד. ההחלטה הייתה לקיים את השמיטה כגדריה מדאורייתא. לכן כללו גם את קיום תוספת השביעית. מכיוון שקיימו את ההלכות כאילו ישנו חיוב דאורייתא לקיים את הלכות שביעית, ההחלטה להפסיק לקיים תוספת שביעית הייתה כפופה לכך שניתן להצדיק ביטול של קיום תוספת שביעית גם מן התורה.

הרב אברום שפירא מציע יחס שונה. רב אשי סובר שגם הסוברים שהשמיטה איננה בתוקפה בעת שאין רוב עם ישראל על אדמתם, מודים שאם בית המקדש קיים, הלכות השמיטה נוהגות. כלומר, יש שני קריטריונים מקבילים: אם רוב יושביה עליה ובית המקדש חרב – השמיטה חלה, אך אין תוספת שביעית. אם בית המקדש קיים – השמיטה ותוספת שביעית חלים!

מה נותר מתוספת שביעית בימינו?

למדנו לעיל את המשנה:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ו

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה, ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר: כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת, רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: לשתי שבתות

ואת דברי הגמרא:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף י עמוד ב

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב: לדברי האומר שלשים - צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שתי שבתות - צריך שתי שבתות ושלשים יום

רש"י מסכת ראש השנה דף י עמוד ב

לדברי האומר שלשים יום - לקליטה. צריך שלשים ושלשים - שלשים לקליטה, ושלשים לתוספת, כרבי אליעזר

רש"י מבאר שהתנאים חולקים אם מותר לנטוע עד ר"ח אב, ט"ז אב, או כ"ז אב. הצד השווה שבהם הוא שמסכימים שאסור שהקליטה תהיה בזמן תוספת שביעית. לאור דברי רב אשי, הרמב"ם פוסק שבימינו אין חובה להוסיף על השביעית. אם כך, בימינו, ניתן להוריד שלוש יום מכל אחד מהתנאים. המחלוקת, אם כך, תהיה אם מותר לנטוע עד ראש חודש אלול ט"ז אלול או כ"ז אלול!

ברם, למדנו לעיל את שיטת ר"ת, האומר שמן התורה אין תוספת שביעית בנטיעה, ואף מוכיח מהדיון בהמשך שאין חובה לעקור את מה שהשריש בתוספת שביעית:

חידושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף ט עמוד ב

רש"י ז"ל ... פירש כאן 'אסור לקיימן בשביעית – משום תוספת שביעית' ותוספת שביעית מן התורה אינו אלא שלשים יום. ואף על פי שחכמים הוסיפו מפסח ומעצרת, הני מילי לכתחילה, אבל בדיעבד לא יעקור אלא כשנטע תוך שלשים יום שהוא תוספת דאורייתא. והקשה עליו ר"ת, שלא אסרה תורה משום תוספת שביעית אלא עבודה שהיא מועלת בשביעית, כגון חרישה וכיוצא בה ... הילכך בהא ליכא לא מדאורייתא ולא מדרבנן, שאף חכמים שאסרו בחרישה בשדה לבן מן הפסח ובשדה אילן מן העצרת ושיערו חכמים דבהכי אפשר דמהני בשביעית ועוד דהא לקמן גבי אורז ודוחן ופרגין ושומשמין מחלק בין השרישו לפני ראש השנה להשרישו אחר ראש השנה אף לענין שביעית, אלמא השרשה דערב שביעית משרא שרא הריטב"א מקבל את הקושיות, ולכן אומר שהמשנה נכונה גם ללא תוספת שביעית!

והנכון בעיקר קושיין, דטעמא דפחות משלשים יום אסור לקיימן אינו מדין תוספת, אלא דכיוון שכן, הרי נמנית שנה ראשונה לזה שנת השביעית, וישראל מונין שנותיהן לשביעית, והיום או מחר כשימנו לזו שנה ראשונה משביעית, ירננו העם לומר שנטעוהו ממש בשביעית, וכדאמר התם "הנוטע בשבת במזיד יעקור ובשוגג יקיים, ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור", ופרישנא טעמא משום דמונין ישראל לשביעית, ואין מונין לשבתות, כי מה שנטע בשבת אין העולם יודעין, כי אינן מונין לימים, אבל מה שניטע בשביעית – כל העולם יודעין, הלכך אפילו בערב שביעית, כל היכא דלא עלתה לו שנה קודם שביעית איכא רינון לומר שניטע בשביעית עצמה, וכן מוכיח בפירוש בירושלמי.

הריטב"א אומר שאם הנטיעה תיקלט זמן כה סמוך לשביעית, שנת הערלה הראשונה של העץ תהיה השנה השביעית, זה נראה כמו שהנוטע חילל את השמיטה. לכן מדרבנן אסור ליצור מצב ששנת הערלה הראשונה של העץ תהיה השנה השביעית, שנת השמיטה. כדבריו מפרש רבו הרמב"ן:

חידושי הרמב"ן מסכת ראש השנה דף ט עמוד ב

ודאי אסור ליטע ערב שביעית אלא בכדי שתקלוט ותעלה לנטיעה זו שנה קודם שביעית, לא משום תוספת שביעית שאין תוספת אלא בחריש הנכנס לשביעית, אלא גזרת חכמים היא מפני שאדם מונה שנים לערלה ולרבעי וכל [ש]שנה ראשונה שלו שביעית היא יאמרו בשביעית נטע לפיכך אמרו יעקור, אא"כ קלטה ואחר קליטה עלתה לו שנה לנטיעה זו בשלשים או ביום אחד כדי שתמנה שביעית שנה שניה שלה

אם כך, בין לפי רש"י, הרמב"ן והריטב"א, יש משמעות למחלוקת תנאים זו גם בימינו: לפי רש"י, מחלוקת התנאים תידחה בחדש. לפי הריטב"א, מחלוקת התנאים במקומה עומדת: גם אם אין תוספת שביעית, אין לכך קשר למראית העין בכך שהעץ השריש בשביעית!

❖ הרחבות – יישובים לדברי רש"י

ר"ת חולק עליהם:

תוספות מסכת ראש השנה דף י עמוד ב ד"ה שלשים ושלשים

ומפרש רבינו תם, דהכי קאמר רב נחמן: לדברי האומר ל' לקליטה בשביעית, צריך שלשים ושלשים לענין ערלה... אבל לענין שביעית לא חיישינן אלא שלא תקלוט בשביעית עצמה. ולרבי יהודה דקולטת בג' ימים מותר לקיים, כיון דלא נקלט בשביעית, אף על פי שנטעה באיסור בתוספת שביעית ג' ימים לפני ראש השנה

לפי ר"ת אין קשר בין משנה זו לבין השמיטה כלל. המשנה עוסקת בהלכות ערלה. מדברי ר"ת עולה שהוא גם חולק על הריטב"א: אין גזירה שהשנה הראשונה לא תהיה בשנת השמיטה, כפי שכתוב בתוספות: "לא חיישינן אלא שלא תקלוט בשביעית עצמה".

מצד שני, לכאורה אחרי ביטול תוספת שביעית, ר"ת מודה לרש"י! ר"ת אומר שגם לפני ביטול תוספת שביעית, אסור שהעץ ייקלט בשמיטה עצמה! נראה שמחלוקתם היא רק אם ישנה חומרה נוספת בזמן

תוספת השביעית. לפי רש"י תוספת שביעית חלה על הקליטה, ולפי ר"ת לא. אך לכאורה שניהם יחדו שבזמן שאין תוספת השביעית נוהגת יש לוודא שהקליטה לא תהיה בשביעית!

אם נסכם את המחלוקת עד כה:

לפי רש"י: מדיני תוספת שביעית יש לוודא שהעץ ייקלט לפני תוספת שביעית. בימינו שדיני התוספת בטלו, לכאורה יש לוודא שהקליטה תהיה לפני השביעית.

לפי ר"ת: אין דין תוספת ביחס לנטיעה. יש חובה לוודא שהקליטה של העץ תהיה לפני השמיטה.

לפי הרמב"ן והריטב"א: אין חובה מצד הדין שהקליטה תהיה לפני השמיטה. יש גזירה משום מראית עין לוודא שלא ימנו את שנת השמיטה כשנה הראשונה למניין ערלת העץ.

המחלוקת תלויה בשאלה כיצד להסביר את דברי הגמרא הקשורה למשנה מקבילה ממסכת תרומות:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נג עמוד ב

תניא: הנוטע בשבת, בשוגג - יקיים, במזיד - יעקר, ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד - יעקר, דברי ר"מ ... מכדי, הא דאורייתא והא דאורייתא, מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית? אלא התם כדקתני טעמא, אי"ר מאיר, מפני מה אני אומר: בשבת בשוגג - יקיים, במזיד - יעקר, ובשביעית בין בשוגג בין במזיד - יעקר? מפני שישראל מונין לשביעית, ואין מונין לשבתות. דבר אחר: נחשדו ישראל על השביעית, ולא נחשדו על השבתות

הגמרא אומרת שתי סיבות מדוע הנוטע בשביעית בשוגג יעקור:

א. מפני שנטיעת השביעית תהיה ניכרת, מכיוון שימנו את שנות הערלה משנת השביעית. זאת לעומת

הנוטע בשבת, שאין השלכה לשאלה בדיוק באיזה יום נטעו את העץ, ולכן אין סיבה לגזר.

ב. אנשים אינם מזלזלים בשבת. בשביעית, לעומת זאת, יש נטייה חזקה יותר לזלזל.

הרמב"ן והריטב"א מבינים שעולה מן הסוגיה שיש לעקור כל נטיעה שמונים את שנת ערלתה הראשונה בשמיטה.

אך הסוגיה מתייחסת למי שנטע בשמיטה עצמה. שאלת הגמרא איננה מדוע יש לעקור את הנטיעה שניטעה לפני השמיטה, אלא מדוע מחמירים גם על הנוטע בשמיטה עצמה בשוגג. כלומר: מדובר על אדם שעבר על איסור מוכר, איסור הנטיעה בשביעית. השאלה היא מדוע מחמירים על איסור השוגג הזה יותר מאיסורים אחרים.

אם כך, רש"י ור"ת אומרים שלפני שנכריע אם יש לגזור עליו שיעקור את הנטיעה, צריכים להכריע מהו האיסור שיש בנטיעה זו.

הרמב"ן והריטב"א אומרים שהטעם של הגמרא הוא טעם העומד בפני עצמו, גם אם אין איסור בפעולה זו כלל! עצם זה שימנו את שנת השמיטה כשנה הראשונה זו סיבה לחייב עקירה (וכמובן, להימנע מנטיעה), למרות שאין בכך כל איסור בפני עצמו!

ברם, בירושלמי הדברים מובאים כנפקא מינה בין השיטות הללו:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת תרומות פרק ב הלכה א

... אמר רבי יוסי: הנוטע בשבת – בשוגג יקיים, במזיד יעקור, בשביעית – בין בשוגג בין במזיד יעקור ... מה טעם דרבנן? נחשדו על השביעית, ולא נחשדו על השבתות. דבר אחר: מונין לשביעית, ואין מונין לשבתות. היאך עבידא נטע פחות משלשים יום לפני שביעית ונכנסה לשביעית? אין תימר חשד – אין כאן חשד, אין תימר מונין – יש כאן מונין נטע פחות משלשים יום לפני מוצאי שביעית ונכנסה שמינית? אין תימר חשד – יש כאן חשד

שני דברים חשובים עולים לפי שיטת הירושלמי:

א. לפי הירושלמי, הגזירה איננה תלויה באיסור! הגמרא אומרת שיתכן ונטיעה הניטעת לפני השמיטה

תעקר, ואילו נטיעה שנטעו בשמיטה עצמה לא תעקר!

ב. גזירת חכמים הזו קשורה לנטיעה לפני השביעית רק אם נאמר את הטעם של "מונים". מצד אחד, זה

מתאים לדברי הרמב"ן והריטב"א. מצד שני, לכאורה לשיטתם אינו מובן מדוע הגמרא מציעה את

הטעם של חשד. וכי לא ידעה הגמרא את המשנה האוסרת לנטוע לפני השמיטה?

הרמב"ם פוסק בצורה מעניינת. מצד אחד, אומר את הטעם של חשד, ואינו מזכיר את עניין מניין שנות הערלה. מצד שני, הוא אומר שמטעם זה אסור לנטוע לפני ראש השנה, להיפך מהאמור בירושלמי!

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה יא

אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל' יום קודם ראש השנה של שביעית, וסתם קליטה שתי שבתות, ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין, שמא יאמר הרואה: בשביעית נטעו, נמצאת אומר שהנטוע או המבריך או המרכיב ערב שביעית קודם ראש השנה במ"ד יום יקיים, פחות מכן יעקור, ואם לא עקר הפירות מותרין, ואם מת קודם שיעקור מחייבין את היורש לעקור הר"י קורקוס מבאר שהרמב"ם מצא דרך שאיננה כירושלמי, לאסור את הנטיעה לפני השביעית גם בלי הטעם של מניין שנות הערלה:

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה יא

בנטיעה איכא למיחש למראית העין טפי שהרואה הנטיעה הקטנה בשביעית יטעה לומר שבשביעית נטעו כי אין הכל מבחינים בין נטיעה של חדש לנטיעה של חדשיים הרב קנייבסקי מסביר שהרמב"ם פוסק את שני הטעמים:

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה יא

דעת רבנו דקיימא לן כשני הטעמים לחומרא ... ואסור גם בזמן הזה משום מונין

❖ הרחבות – מניין לרמב"ם שיש לפסוק כשני הטעמים?

לכאורה תהיה נפקא מינה נוספת בין הטעמים הללו לגבי עצי סרק. אין מניין ערלה לעצי סרק (מניין שנות ערלה היא נפקא מינה לפירות העץ). מצד שני, מצד מראית העין, כדרך שמסביר הר"י קורקוס, שאנשים אינם יודעים לזהות אם נטעו את העץ בשמיטה או חודש קודם לכן, לכאורה יש לאסור גם לנטוע עצי סרק בזמן הקודם לשמיטה.

השלכה לאיסור השרשה בשביעית בימינו

שוב לדברי רשי ור"ת. מדברי רש"י ור"ת עולה שגם בזמן הזה יש מקום לאסור נטיעה הסמוכה לשמיטה, מפני שהקליטה תהיה בשמיטה. המנחת חינוך מתלבט בכך ביחס לזריעה לפני השביעית, בהנחה שאין בכך איסור מצד תוספת שביעית:

מנחת חינוך מצוה שכו

ויש לחקור: אי נימא דאין איסור זריעה בתוספת שביעית, אפשר מותר לזרוע מן התורה עד ראש השנה, אף שתשרש בשביעית, מכל מקום הוי ליה כמו שבת ויום טוב, דמותר לעשות מלאכה עד חשיכה. אף שהמלאכה נעשית בשבת... או אפשר, כיון דכבר כתבתי דמצווים אנחנו על שביתת קרקעות בשמיטה, וכהאי גוונא בשבת אסור לבית שמאי משום שביתת כלים ... הכא נמי אסור השרשה בשמיטה מחמת שביתת קרקע או אפשר, דשביתת קרקע דאסרה תורה היינו הא דמפורש בקרא, כגון זריעה וזמירה ... ד'זריעה' משמע זריעה דוקא, ולא השרשה. אם כן לא קאי כלל העשה דשביתת קרקע רק על זריעה וזמירה, ולא השרשה

המנחת חינוך דן בשאלה אם יש איסור לגרום השרשה של זרעים בשמיטה. הוא מתחיל בתלייה בחקירה שהזכרנו בשני השיעורים האחרונים: האם איסורי השמיטה מוטלים על האדם או על הקרקע (מודל 'שביתת כלים', כפי שהרחבנו ביחידה הקודמת). אם השביתה מוטלת על האדם, כמו איסורי שבת, לכאורה אין בכך בעיה. אך אם יש חובה להימנע מדברים הגורמים לקרקע לעבוד בשמיטה, לכאורה יש איסור לגרום לקרקע לקלוט את הזרע בשמיטה.² ברם, גם לפי שיטה זו יתכן ואין איסור לגרום לקרקע לקלוט בשמיטה. התורה אסרה לזרוע בשמיטה, ולא אמרה שיש לקרקע איסור לקלוט ולהשריש בשמיטה! לכאורה לפי רש"י ור"ת ודאי שיש איסור לגרום לזרעים להשתרש בשמיטה, כשם שיש איסור שהעצים ייקלטו בשמיטה (או בתוספת שביעית).

² הדברים אמורים, ובכל זאת ראויים להדגשה. ביחידה הקודמת שאלנו אם תוספת שביעית היא במודל של תוספת שבת (התייחסות לזמן הקודם לו כקדוש בקדושה הבאה) או במודל של שביתת כלים. המנחת חינוך אומר שמה שאומרים רש"י ור"ת נכון על פי המודל של שביתת כלים גם ללא תוספת שביעית! כלומר – עצם זאת שהשביתה מוטלת על הקרקע אוסרת עלינו לגרום להשרשה בשמיטה, בלי קשר לתוספת שביעית! בתוך דברי החזון איש המובא בהמשך הערה זו תתחדד משמעותית.

מורנו הרב שאול ישראלי אומר שאכן לפי רש"י ור"ת יש איסור לגרום לקליטה בשביעית. ברם, הוא אומר שאיסור זה הוא מדרבנן בלבד, ובימינו שהשמיטה דרבנן ניתן להקל. מצד שני, לפי הרמב"ם אסור לנטוע מצד מראית עין! לכן הוא אומר שנפקא מינה לקולא תהיה בנטיעת עצי סרק חרעים (בהם לא שייך מראית עין):

הרב שאול ישראלי - חוות בנימין חלק א סימן ט - עמוד סז

נמצא דקליטה בשביעית... לרבינו תם יש בה איסור דרבנן. וכל זה בשביעית עצמה מהתורה. מה שאין כן בזמן הזה, לפי מה דנקטינן דבזמן הזה {חיוב השמיטה} דרבנן, יתכן שגם לרבינו תם אין בו איסור כלל. על פי זה נראה שאין להחמיר בזריעה וכן בנטיעת עצי סרק, גם כשהקליטה תהיה בשביעית עצמה. הזכרנו לעיל שלפי הר"י קורקוס הטעם של החשד שייך גם ביחס לעצי סרק. לשיטתו הנפקא מינה תהיה רק לעניין זרעים, ולא עצי סרק. החזון איש מחדש חידוש עצום בשיטת רש"י ור"ת:

חזון איש - סימן כב סעיף ה עמוד קמח

במה שכתבתי להסתפק, אי מותר לזרוע בזמן הזה כדי שתקלוט בשביעית, נראה דכיון דלא נזכר בגמרא ופוסקים לאסור, אין לנו לחדש איסורים. ואף על גב דמצינו חומרא בנקלט בשביעית יותר מנקלט בערב שביעית, זהו דווקא בזמן שתוספת שביעית נוהג, אבל בזמן הזה אין שום איסור מחמת תוספת ונראה דבזמן הזה נוטעין אילן סרק עד ראש השנה כמו זריעה, כיון דלא שייך בו מונין

המנחת חינוך מסתפק אם יש לאסור את קליטת הזרעים בשמיטה, בהתאם למודל של 'שביתת כלים'. החזון איש אומר שהמודל של 'שביתת כלים' בטל יחד עם ביטול תוספת שביעית! הרעיון של יישום מודל 'שביתת כלים' נועד להסביר את מהות ואופי תוספת שביעית. מעת שדרשו את הפסוקים מחדש, והוכרע שאין לחשוש לתוספת שביעית, המשמעות איננה להתייחס לשביעית שלוש יום קודם לה בלבד. זה משנה את היחס שלנו לאיסורי השמיטה בכלל. תוספת שביעית לימדה אותנו שביחס לשמיטה יש איסור לגרום לקרקע לעבוד בשביעית גם קודם השביעית. ביטול תוספת שביעית ביטלה את היחס הזה לשמיטה כליל!

הגרש"ז אסר את נטיעת עצי הסרק סמוך לשמיטה. הוא מנתח את הראשונים שלמדנו:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מח

ומיהו לענין זריעה או נטיעת אילן סרק בזמן הזה לפני ראש השנה באופן שהקליטה תהא בשביעית מרן החזו"א לעני"ד צ"ע:

הרי דעת רש"י במס' ר"ה דף י' ע"ב דבזמן שהיה נוהג דין תוספת צריכים להזהר שלא תהא נקלטת בתוספת שביעית של ל' יום לפני ראש השנה ... נראה דלדעת רש"י כל שכן דשביעית עצמה ... וצריכים שפיר להזהר לא לזרוע לפני ראש השנה באופן שהקליטה תהא בשביעית...

ואף לר"ת שחולק שם על רש"י והקשה דמלשון המשנה משמע דלא מיירי כלל בתוספת שביעית אלא בקליטה של שביעית, אפילו הכי לא הקשה כלל על רש"י דכיון שדבר זה מותר אפילו בשביעית עצמה בזמן הזה דליכא תוספת, וא"כ מהיכ"ת יהא אסור בזמן המקדש שתהא הקליטה בתוך ל' יום שלפני ר"ה ... גם התוספות כתבו שם בתירוצם: "לענין שביעית לא חיישינן אלא שלא תקלוט בשביעית עצמה - אף על פי שנטעה באיסור בתוספת שביעית ג' ימים לפני ר"ה" לא חיישינן ובלבד שישרישו לפני ראש השנה" ... ומשמע מזה דהך מלתא חמור טפי ואסור גם בזמן הזה דליכא כלל דין תוספת ... משמע דקליטה בשביעית עצמה מדינא הוא דאסור משום דחשיב קצת כנוטע בשביעית, ולענין זה הרי לא מצינן כלל דיש חילוק בין זמן הבית ובזמן הזה

נתעכב לרגע על הנקודה שמעיר הגרש"ז כאן כנגד החזון איש: דברי ר"ת על הקליטה בשביעית אמורים ללא קשר לתוספת שביעית. בין אם יש או אין תוספת שביעית, איסור לגרום לקליטה בשביעית ישנו בכל מקרה. נחיד את המהלך:

המנחת חינוך מתלבט אם ליישם את העיקרון של 'שביתת כלים' לקליטת הזרע בקרקע. הגרש"ז אומר שמכיוון שר"ת אומר שיש לאסור לגרום לקליטה בשביעית, ללא קשר לתוספת שביעית, ודאי שהרעיון של

'שביטת כלים' חל כאן. החזון איש אומר שאין מקום ליצירה של 'שביטת כלים' ללא תוספת שביעית. כלומר: העיקרון של 'שביטת כלים' מבוסס על תוספת שביעית. בזמן שאין תוספת שביעית, גם אין 'שביטת כלים'.³ הגרש"ז, לעומתו, מסיק מתוך הגדרה זו של תוספת שביעית עיקרון כללי על השביעית, שגם גרימה ליצירה חקלאית בשביעית אסורה. כלומר: החזון איש והגרש"ז חולקים אם הרעיון של "שביטת כלים" (כפי שהשווה המנחת חינוך את הדברים) קיים מצד עצמו, או רק כנובע מהעיקרון של תוספת שביעית. הגרש"ז ממשיך ודן בשיטת הרמב"ם:

גם בדעת הרמב"ם נראה לכאורה כיוון דלא הזכיר כלל "עץ מאכל", משמע דהוא הדין באילן סרק ... ואף להטעם שאמרו בגמרא שלנו ובירושלמי דטעמא דבשווג יעקור הוא משום מונין לערלה, נראה דצריכים לומר דמשום עץ מאכל גזרו על כל נוטע שצריך לעקור ... גם נראה מזה ש(לא) אמרו שם בירושלמי ... דאיכא נפקא מינה בין הטעם של מונין להטעם של חשד לעניין אילן סרק ... ולכן נלענ"ד שצריכים לומר דגזרו הא אטו הא, ומעתה כשכתב הרמב"ם בסופ"ג "אף בזה"ז אין נוטעין אילנות" ולא זכר כלל אילני מאכל ... וגם כתב "ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שלא יאמר הרואה בשביעית נטעו" ולא זכר כלל הטעם של מונין לערלה, משמע כפשוטו דהוא מפני החשד ... דכיון שהנטיעה היא עדיין קטנה בשביעית יחשדוהו שנטע בשביעית וכיון שכן נראה לכאורה שהדין הזה נהג גם בזמן הזה, ואפילו בעצי סרק אך כיון שהרמב"ם יחידאי הוא בדין זה להצריך גם בזמן הזה מ"ד יום לפני שביעית ... אפשר דבזה"ז יכולים שפיר להקל באילני סרק, אבל מנין להקל גם אם הקליטה תהא בשביעית.

הגרש"ז אומר שעולה מדברי רש"י ר"ת והרמב"ם שאסור לנטוע עצים, בין עץ פרי ובין עץ סרק, אם קליטתו תהיה בשמיטה. אמנם בשמיטה בזמן הזה, שלשיטתו היא מדרבנן בלבד, ניתן לסמוך על רש"י ור"ת ולנטוע את העץ שבועיים לפני השמיטה (ואין צורך להחמיר כשיטת הרמב"ם ולנטוע 44 יום לפני השמיטה), אך אין להקל ולנטוע את העצים סמוך יותר לשמיטה.

❖ **הרחבות – קולא בעצי נקוב, ובזרעים מחמת הספק מתי נקלטים בקרקע**



לסיכום:

המלאכות האסורות בתוספת שביעית

חרישה:

ביחידה הקודמת למדנו שתוספת שביעית חלה החל מראש חודש אלול בלבד. שני הפרקים הראשונים במסכת שביעית פותחים במשנה המפרטת טווח איסור ארוך יותר למלאכת החרישה. מן הירושלמי והרמב"ם עולה שחז"ל הרחיבו את טווח איסור החרישה לזמן בו החרישה כבר איננה מסייעת ליכול השנה הששית. מאותה עת, מדרבנן, מתייחסים לחרישה כנעשית עבור יכול השנה השביעית, ולכן חרישה זו אסורה.

נטיעה

המשנה (שביעית פרק ב משנה ו) מביאה מחלוקת אם יש לאסור לנטוע חודש, שבועיים או שלושה ימים לפני השביעית (מן הגמרא עולה שיש להוסיף לכך חודש נוסף, בגדרי הדין נעסוק בהמשך היחידה). מדוע מחמירים ומקדימים את איסור החרישה הרבה יותר מאיסור הנטיעה בתוספת שביעית? לפי ר"ת: מבחינה עקרונית אין איסור נטיעה לפני השמיטה. מדוע? בעלי התוספות מבארים שחרישה היא מלאכה שהשפעתה נועדה באופן מובהק לשנה הסמוכה. לפיכך היא כלולה באיסור תוספת שביעית. נטיעה, לעומת זאת, משפיעה לטווח הארוך ולאורך ימים ושנים, ועל כן איננה כלולה בתוספת שביעית. על סמך הירושלמי: אין הבדל מהותי בין חרישה ונטיעה. ההבדל הוא טכני: השפעת החרישה על השנה הבאה מתחילה מוקדם יותר מאשר השפעת הנטיעה.

³ יש מקום לתלות את הדברים במחלוקת הבבלי והירושלמי. לפי הבבלי, תוספת שביעית עדיין קיימת, אלא שבית המקדש אינו על מכוננו. לפי שיטה זו, הרעיון של שביטת כלים עדיין קיים, אלא שהוא מחייב רק ביחס לשנה השביעית עצמה, ולא ביחס לתוספת שביעית, כדברי הגרש"ז. לפי הירושלמי, הייתה החלטה של הסנהדרין לדרוש את הדרשה המפקיעה את תוספת השביעית. כלומר: הסנהדרין בחרו בדרשה המפקיעה את עיקרון 'שביטת הכלים', כדברי החזון איש.

מה מותר בתוספת שביעית, ומדוע?

משניות ב-ה בפרק השני של מסכת שביעית מפרטות מלאכות רבות המותרות בתוספת שביעית. מדוע מלאכות אלו מותרות?

ר"ש מבאר שגם בשמיטה עצמה מלאכות אלו אסורות מדרבנן בלבד, ומותרות, גם בשמיטה, אם הימנעות מעשייתן עלולה לפגוע בעצים. על כן חז"ל לא הרחיבו את איסור המלאכות הללו לתוספת שביעית. המשנה מתירה לעדור בתוספת שביעית. האם העידור אינו כלול באיסור החרישה? הר"ש אומר שאכן העידור הוא חרישה. ברם, אפילו חרישה מותרת בזמן תוספת שביעית דאורייתא אם היא נעשית באופן מובהק לצורך פירות הששית. הרמב"ם אינו יכול לבאר כך, שכן הוא מתיר לעדור סביב ירקות, שסביר שיילקטו בשביעית, ולפיכך ייחשבו תבואת השביעית! לכן פרשנו מציעים ביאורים אחרים: המהר"י קורקוס אומר שהעידור מועיל לקרקע, לא לפירות. עד כה עסקנו בשאלה אם החרישה מועילה לפירות הששית או השביעית. הר"י קורקוס אומר שהעידור נועד לא לכך ולא לכך, אלא לשיפור הקרקע עצמה. המקדש דוד, באופן דומה, אומר שהעידור שהותר הוא ניכוש עשבים, דבר שאינו משפר את הירקות עצמן.

ביטול שמיטה בזמן שבית המקדש אינו קיים

ביחידה הקודמת הזכרנו שבשלב מסוים תוספת השביעית בטלה. מדוע היא בטלה? בירושלמי מובא לימוד מפי רבי יונתן, המקיש את השמיטה לשבת. כשם שאין חובה להתחיל את השבת עד השקיעה, כך אין חובה להתחיל את שנת השמיטה עד השקיעה.

האם אכן אין חובה להתחיל את השבת עד השקיעה? למדנו שלושה תירושים:

- ד. חובת תוספת שבת היא מדרבנן. ביחידה #27 בהלכות שבת למדנו שלפי חלק מן הראשונים אין דרישה מן התורה להתחיל את השבת לפני השקיעה (אמנם אפשר להוסיף מן החול על השבת, אך אין חובה שכזו).
- ה. חובת תוספת שבת היא לצאת מן הספק: כך סוברים התוספות והראב"ד. לפי שיטה זו, אין חובה מהותית להוסיף זמן מן החול, אלא רק טכנית להתחיל את השבת לפני שיהיה ספק שמא מחלל את השבת.
- ו. ההשוואה היא לסוג התוספת של השבת: ביחידה הקודמת למדנו שלפי רוב הראשונים מהות תוספת שביעית היא במודל של "שביית כלים". יש להימנע מעשיית מלאכות שיגרמו לקרקע לפעול בשמיטה. זאת בשונה מתוספת שבתות וימים טובים, בהם החובה היא להתייחס לזמן מסוים הקודם להם כקדוש בקדושתם (או לחילופין: לקדש את הזמן הקודם להם בקדושתם). משמעות ההיקש לפי תפיסה זו תהיה: כשם שאין בשבת ויום טוב חובה דאורייתא להימנע מעשיית מלאכות שיימשכו מאליהן אל תוך השבת ויום טוב, כך אין חובה שכזו לפני השמיטה. המודל השני, של התייחסות לזמן הקודם לשבת כקדוש, בהחלט עשוי להיות קיים אף בשביעית. ברם, בכדי להימנע מהכנת הקרקע יש להימנע ממלאכות זמן שהוא משמעותי חקלאית לפני השמיטה: שלושים יום. לעומת זאת, בכדי להוסיף מזמן החול על הקודש דינו בחצי שעה.

בתלמוד הבבלי מקשים על לימוד זה: כיצד יתכן שגזירה שווה תבטל הלכה (שנלמדה מפסוק או מהלכה למשה מסיני)? בעל העלי תמר תמר מחזק את הקושי שבכך: קושיית הגמרא הייתה: כיצד יתכן שבית דין מאוחר יבטל דברי בית דין קודם? עונה הגמרא: הם דרשו את הפסוק אחרת. כלומר – קבעו שבית הדין הקודם טעה!

כיצד תשובה זו משנה את הנחת השאלה? מה סמכות בית הדין האחרון לשנות ולבטל את דברי בית הדין הראשון?

בעל העלי תמר מבאר את הדברים לפי הסברו של הריטב"א למושג "אסמכתא". הוא מבאר ש'אסמכתא' הן הדרשות שאינן הכרחיות. הקב"ה טבע את הדרשות הללו בפסוקים בכוונה תחילה, אך לא תבע ממנו שבהכרח נקיים אותן. הן מבטאות אמת מסוימת, אך ישנן אמיתות אחרות. בסופו של דבר, יש לסנהדרין סמכות להחליט אלו דרשות נכון ליישם בתקופתן ואלו לא. שאלת הגמרא הייתה: כיצד בא בית דין מאוחר וביטל את דברי בית הדין הראשון? תשובה: לפני שניהם היו מונחות האסמכתאות המאפשרות להרחיב או לבטל את תוספת השביעית. בית הדין הראשון בחר לקבל, והאחרון – לבטל. זו מסקנת הירושלמי.

בבבלי מכריעים שאותה הלכה למשה מסיני המלמדת על תוספת שביעית טומנת בחובה את ביטול תוספת השביעית כאשר בית המקדש אינו קיים. וכך פוסק הרמב"ם – תוספת שביעית מחייבת רק בזמן שבית המקדש על תילו. לכאורה יש נפקא מינה בין הבבלי והירושלמי: לפי הירושלמי, עד שיבוא בית דין חדש ויחליט לחייב תוספת שביעית, לא תהיה תוספת שביעית. לפי הבבלי, במהרה ייבנה המקדש, ויחד עם השבת ערבה וניסוך המים תשוב תוספת השביעית.

ביטול תוספת שביעית וביטול השמיטה עצמה

מדברי התוספות רא"ש משמע שדווקא מכך שתוספת שביעית בטלה, רמוז שהשביעית עצמה ממשיכה לחייב מדאורייתא. כך גם מדייק בקרן אורה.

הרב אברמסקי (החזון יחזקאל) אומר שאין קשר: ביטול השמיטה תלוי בכך שהשבתים יושבים בנחלתם, תוספת שביעית תלויה בכך שבית המקדש על מכוננו. אין תלות הכרחית בין הדברים.

הרב קנייבסקי מעיר שלכאורה מעת שגלו השבתים הראשונים, בטל היובל, וממילא גם השמיטה. אך בית המקדש עמד על מכוננו. האם באותה עת קיימו תוספת שביעית מדאורייתא, אך לא קיימו את השביעית עצמה? הוא אומר שזה כמובן לא יתכן. בפועל לא היה זמן בו השבתים ישבו על אדמתם ובית המקדש לא עמד על מכוננו. אם כך, האם יש להסיק שהשמיטה קיימת מדאורייתא גם אם השבתים אינם על אדמתם?

הרב קנייבסקי אומר שמסקנה זו איננה הכרחית. לפי השיטה הזו, קיימו את הלכות שביעית מדברבן בלבד. ההחלטה הייתה לקיים את השמיטה כגדריה מדאורייתא. לכן כללו גם את קיום תוספת השביעית. מכיוון שקיימו את ההלכות כאילו ישנו חיוב דאורייתא לקיים את הלכות שביעית, ההחלטה להפסיק לקיים תוספת שביעית הייתה כפופה לכך שניתן להצדיק ביטול של קיום תוספת שביעית גם מן התורה.

הרב אברום שפירא מציע יחס שונה. רב אשי סובר שגם הסוברים שהשמיטה איננה בתוקפה בעת שאין רוב עם ישראל על אדמתם, מודים שאם בית המקדש קיים, הלכות השמיטה נוהגות. כלומר, יש שני קריטריונים מקבילים: אם רוב יושביה עליה ובית המקדש חרב – השמיטה חלה, אך אין תוספת שביעית. אם בית המקדש קיים – השמיטה ותוספת שביעית חלים!

מה נותר מתוספת שביעית בימינו?

המשנה (שביעית פרק ב משנה ו) מביאה מחלוקת אם אסור לנטוע חודש, שלושה ימים או שבועיים לפני השביעית. בגמרא (מסכת ראש השנה דף י ע"ב) מבואר שיש להוסיף חודש נוסף לכך.

מהו האיסור? מדוע אסור לנטוע עצים בעת הזאת?

לפי רש"י: מדיני תוספת שביעית יש לוודא שהעץ ייקלט לפני תוספת שביעית. בימינו שדיני התוספת בטלו, לכאורה יש לוודא שהקליטה תהיה לפני השביעית.

לפי ר"ת: אין דין תוספת ביחס לנטיעה. יש חובה לוודא שהקליטה של העץ תהיה לפני השמיטה.

לפי הרמב"ן והריטב"א: אין חובה מצד הדין שהקליטה תהיה לפני השמיטה. יש גזירה משום מראית עין לוודא שלא ימנו את שנת השמיטה כשנה הראשונה למניין ערלת העץ.

המחלוקת תלויה בהסבר הסוגיה במסכת גיטין (דף נג ע"ב). שם נאמר שהנוטע בשבת בשוגג אינו נדרש לעקור, ואילו בשביעית יעקור. מדוע? הגמרא מציעה שתי סיבות: א. נטיעת השביעית ניכרת, מפני שישומו לב ששנת הערלה הראשונה היא בשביעית. ב. נחשדו ישראל שיחללו שביעית, ולא נחשדו שיחללו שבת.

ניתן לקרוא את הסוגיה בשתי דרכים:

1. ישנה גזירה הדורשת לעקור כל עץ ששנתו הראשונה היא השביעית. כך מבארים הרמב"ן והריטב"א. יצוין שלשיטה זו קנס זה מוטל גם על מי שלא עבר על שום איסור!
2. השאלה היא מדוע קנסו על מי שעבר על איסור שמיטה יותר ממה שקנסו את מי שעבר על איסור שבת. כלומר: במידה ואדם עבר על איסור שמיטה, החמירו בזה והוא נדרש לעקור את נטיעתו. אך אם הוא לא עבר על איסור, אין עילה לדיון על קנס!

בירושלמי שני הטעמים הללו מוצעים, ושם מציעים שנטיעה לפני שביעית היא נפקא מינה בין השיטות. לכאורה עולה מכך מדברי הרמב"ן והריטב"א.

הרמב"ם אומר שאסור לנטוע סמוך לשביעית מפני מראית עין, אך אינו מזכיר את מניין שנות הערלה.

הר"י קורקוס מסביר שקשה לזהות את תאריך נטיעת העץ. לכן אם נוטע קרוב לשביעית, לא יזהו אם נוטע לפני או אחרי ראש השנה.

שימו לב שלכאורה מדבריו עולה חומרה: עצי סרק. אין להם מניין שנות ערלה, אך אי אפשר לזהות מתי נוטעו אותם! הרב קנייבסקי מסביר שהרמב"ם פסק את שני הטעמים לחומרה.

השלכה לאיסור השרשה בשביעית

המנחת חינוך דן בשאלה אם מותר לזרוע סמוך לשביעית, באופן שהשרשה תחול בשביעית. הוא תולה בחקירה מהשיעורים הקודמים: האם איסורי השמיטה מוטלים על האדם או על הקרקע? ברם, גם אם היא תלויה בקרקע, אין זה הכרחי שזה יכלול את השרשה של הקרקע.

ברם, מתוך דברי רש"י ור"ת הקודמים עולה שאסור לגרום להשרשה של עצים בשמיטה. לכאורה הוא הדין לגרום להשרשה של זרעים!

מורנו הרב שאול ישראלי אומר שעקרונית לפי ר"ת יהיה איסור דרבנן לגרום להשרשה בשמיטה. לפי הרמב"ם האיסור יהיה משום מראית עין. לפיכך, בשמיטה בזמן הזה, שהיא מדרבנן, אפשר להקל בזרעים ועצי סרק, בהם אין בעיה של מראית עין (מראית עין כפי שהוגדרה בריטב"א, ולא כפי שהגדיר מהר"י קורקוס).

החזון איש מחדש חידוש גדול: הסיבה לאסור את השרשה בשביעית, למרות שהמלאכה נעשתה לפני השביעית, מבוססת על המודל של 'שביית כלים', שנלמד מתוספת שביעית. מעת שבטלה תוספת השביעית, בטל העיקרון של 'שביית כלים' המבוסס עליו!

הגרש"ז חולק על כך. דברי ר"ת על הקליטה בשביעית אמורים ללא קשר לתוספת שביעית. בין אם יש או אין תוספת שביעית, איסור לגרום לקליטה בשביעית ישנו בכל מקרה.

למעשה הגרש"ז אומר שעולה מדברי רש"י ור"ת והרמב"ם שאסור לנטוע עצים, בין עץ פרי ובין עץ סרק, אם קליטתו תהיה בשמיטה. אמנם בשמיטה בזמן הזה, שלשיטתו היא מדרבנן בלבד, ניתן לסמוך על רש"י ור"ת ולנטוע את העץ שבועיים לפני השמיטה (ואין צורך להחמיר כשיטת הרמב"ם ולנטוע 44 יום לפני השמיטה), אך אין להקל ולנטוע את העצים סמוך יותר לשמיטה.

ביחידה זו סיימנו את הלכות תוספת השביעית. ביחידה הבאה נעסוק בשאלה אם השביעית נוהגת בזמן הזה מדאורייתא, דרבנן, או כמנהג בלבד.